

BEKTAŐI-ALEVİ KÜLTÜRÜNDE İNSAN SEVGİSİ

Yrd. Doç. Dr. Mustafa EKİNCİ*

Sevgili dinleyenler, öncelikle hepimizi saygıyla selamlıyorum.

Konumuza girmeden önce Bektaşilik ve Alevilik kavramları hakkında kısa bir bilgi vermemiz gerektiğine inanıyorum.

Bektaşilik

Bektaşilik, XIII. asırda yaşamış bulunan Hacı Bektaş Veli'nin kurduğu tarikata verilen bir isimdir. Bu tarikata giren kimseye de Bektaşî denir.

Aynı tarikata mensup olmalarına rağmen Hacı Bektaş, 1240 yılında Baba İlyas'ın Anadolu Selçuklularına karşı başlattığı Babaîler isyanına bilfiil katılmamıştır. Bu savaştan sağ kurtulanlar, çoğunlukla diğer müritleri gibi Hacı Bektaş'ın çevresinde toplanmışlardır. Hacı Bektaş bilfiil siyasete karışmaktan uzak durmuş, öğretilerini veya başka bir ifadeyle tarikatının yorumlarını, örf adab ve erkanını sözlü ve yazılı olarak kendi taraftarlarına öğretmeye ve yaymaya çalışmıştır. Kendi sağlığında adab ve erkanı tam olarak tamamlanmış bir tarikat oluşturamamış ise de kendisine tabi olanlar, onun öğretilerini esas alarak başlatmış bulunduğu usul ve erkanını tamamlamış oldukları inancındadırlar. Özellikle XVI. asırda postnişin olan Balım Sultan¹ bugüne kadar gelen Bektaşîliğin adab ve erkanını yeniden düzenleyen

---

* Harran Üniv. İlahiyat Fak. İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı Başkanı.

¹ Balım Sultan (öl. 922/1516?). Pir-i Sani olarak da kabul edilen Balım Sultan'ın Bektaşîliğe yaptıkları hizmetler için bkz. Ahmet Yaşar Ocak, "Balım Sultan", DİA, V, 17-18, İstanbul 1992.

ve tanzim eden şahıs olmuştur. Bektaşîlik, XV. Ve XVI. asırlarda Hurufîlik ve Safevîlik (Şîîlik) akımlarından da ciddi bir şekilde etkilenmiştir.

Bektaşîler bir-iki olay hariç genellikle Osmanlı Devleti ile uyum içerisinde olmuşlardır. Çaldıran savaşında bile Şah İsmail'e karşı Yavuz Selim'i desteklemişlerdir. Ancak II. Mahmut döneminde, 1826'da Yeniçeri ocağının kaldırılmasıyla Bektaşîlik dergahları da kapatılmıştır. Bu yasak sonradan kısmen gevşemiş ise de 1925 yılında tekke ve zaviyeleri yasaklayan kanunla diğer bütün tekke ve zaviyeler gibi bu tarikat da kapatılmış ve yasaklanmıştır.

Alevîlik

Alevîlik kelimesi ise XIX. asırdan itibaren yaygın olarak kullanılmaya başlayan bir tabirdir. XVI. asırdan itibaren Alevî denen kesimleri tanıtmak için asıl olarak kullanılan kelime Kızılbaşlıktır (Surhser). Kızılbaş denen kesimler Şeyh Safiyüddin adlı şeyhin kurduğu Safevî tarikatına mürit olmuş oymak ve aşiretlerdir. Kızılbaşlık ismi, bu tarikatın şeyhlerinden şeyh Haydar'ın kendi müritlerine, bu tarikata aidiyetlerini ifade etmek için kırmızı bir başlık giymelerini emretmesinden itibaren kullanılır olmuştur. Şeyh Haydar'ın oğlu İsmail, babasının bu mürit potansiyelinden istifade ederek, Akkoyunlu Devletinin içine düştüğü zayıf durumundan faydalanmış ve onlara karşı isyan ederek 1501 yılında Safevî Devletini kurmuştur. Kızılbaşlık siyasî bir tarafgirliği de gerektirdiğinden Osmanlı yönetimlerince daima bir potansiyel tehlike olarak görülmüştür. Osmanlı ülkesindeki Kızılbaşların durumu 1514'deki Çaldıran mağlubiyetinden sonra kötüleşmiştir. Özellikle bu tarihî olaydan sonra Kızılbaş kelimesi anlam kaymasına uğramış, bundan böyle belli bir kesimi tarif ve tanıtmaktan öte, beğenilmeyen kişi veya grupları tahkir ve tezyif manasında kullanılır olmuştur. XIX. yüzyıldan itibaren Kızılbaş denen kesimleri kastetmek için tahkir ve tezyif ifade eden bu kelimenin yerine daha yumuşak ve sözlük anlamı itibarıyla bir kimseye aidiyeti ifade eden Alevî kelimesi kullanılmaya başlanmıştır. Bugün ise aralarındaki önemli dinî ritüellerin benzerliğinden dolayı her iki kesimi ifade etmek için genellikle Bektaşî-Alevî kelimeleri beraber kullanılmaktadır.

Diğer taraftan hemen belirtelim ki hem Bektaşîlik hem Alevîlik (Kızılbaşlık) birer tarikattır. Ancak bunlar başlangıçta olmasa bile daha

sonradan çeşitli sosyal ve siyasî sebeplerle Sünnî tarikatlardan oldukça farklı bir durum ve konuma gelmişlerdir. Bu tarikatların bazı ayet ve hadisleri anlama ve açıklamalarında Batınî yorumların tesirini görmek mümkündür. Bektaşî ve Alevîlerin tamamı homojen bir anlayışa sahip değillerdir. Birbirlerinden çok farklı düşünen grupların mevcudiyetleri bilinmektedir. Bektaşî ve Alevîleri İslam dışı gören marjinal grupların yanı sıra bu kesimlerin ana gövdesi, kendilerini Müslüman kabul etmekte ve görüşlerini, İslam dininin kendilerine özgü bir yorumu, hatta kendilerini fırka-i naciye (kurtuluşa eren grup) olarak kabul etmektedirler. Hiç şüphesiz biz bu konuda kendilerini İslam dairesi içinde gören ve gösteren grupların düşüncelerinden bahsetmeye çalışacağız.

Bektaşî-Alevî kültüründeki insan sevgisi konusuna gelince diğer bir çok konuda olduğu gibi insan sevgisinin temelinde de bir ilahîlik vardır. Bu anlayışa göre yüce Allah yeryüzünde bütün yaratıklardan daha kerim, daha üstün bir varlık yaratmak isteğiyle insanı meydana getirmiştir. Onu kendisine ardıl (halife) kılmıştır.¹ Ona kendi suretinde şekil vermiş, ruhunu da kendi ruhundan üflemiştir. Bütün melaikelere de insana secde etmelerini emretmiştir. Şeytan denen yaratık bu secdeyi kabul etmediğinden sonsuza kadar lanetli olmuştur.²

Canlılar içinde yalnızca insan, yüce Allah'ın sıfatlarının tümüne mahzar olmuştur. O Tanrı'nın şeklinde ve suretinde yaratılmıştır. “ Ben bir gizli bir hazine idim. Sevilmeyi istedim de insanı yarattım” hadisi de insanın yaratılış hikmetini, dolayısı ile insanın işlev ve görevini beyan etmektedir.³ Bektaşîlere göre ayrıca bu düşünce ve hakikate birçok ayet-i kerime ve hadis-i şerif de işaret etmektedir. Tüm bunlar, insanın yaratılış nedeninin aşk ile ve aşk için olduğunu göstermektedir.

Yine bu anlayışa göre Allah insanın yüzünde tecelli etmiştir. İnsanın yüzünde Allah, Muhammed, Ali, Hasan, Hüseyin ve Fatıma isimlerini okumak mümkündür.⁴ Bu yüzden insanın kendisine de saygı gösterilir. Bektaşî-Alevî erkan ve törenlerinde insana karşı gösterilen

---

¹ -Bedrî Noyan Dede Baba, Bütün Yönleriyle Bektaşîlik ve Alevîlik, Ardiç Yayınları, II, 92, İstanbul 1999.

² -Noyan Dede Baba, a.g.e., s. 92.

³ -Noyan Dede Baba, a.g.e., s. 92.

⁴ -M. Tevfik Oytan, Bektaşîliğin İçyüzü Dibi-Köşesi-Yüzü ve Astarı Nedir?, İstanbul Maarif Kitaphanesi, I, (kapak kompozisyonu), İstanbul 1962.

saygı bu noktalara dayanmaktadır. Birbirlerine gösterdikleri bu saygıya **niyaz** denir.¹ Bektaşî anlayışına göre bu niyaz şu manaya gelmektedir. Allah’ın kendisine değil de insana secde edilmesi buyruğunu vermesi, insana karşı gösterilen bu secdenin, aslında kendisine (Allah’a) ibadet anlamını taşımakta olması yüzündendir. Buradaki secdeden kastedilen de alını yere koyarak, bildiğimiz şekilde namazdaki secde gibi secde etmek değildir. Sadece saygı ile eğilmektir. Yani Adem’e karşı dönülerek, Adem kible edinilerek, aslında büyük yaratıcıya saygı ve secde edilmektedir. Bektaşî ve Alevîlere göre, müşid karşısında durulunca, onu gerçek (hakikat) bilerek, ondan iyilikler ve himmetler isteğiyle niyaz etmek usul ve adaptandır. Burada selam verip sadece bir saygı ile eğildikten sonra, müşidin el, diz ve eteği öpülür. Namazda secde eder gibi alın ve yüz yere sürülmez.²

Diğer taraftan yine bu anlayışa göre Adem için secde istenmiştir. Ancak aslında ona yapılan o secde yine Allah’a yapılmıştır. Adem’in Cennette yasakları tanımaması da Hakk’ın isteğiyle olmuştur. Çünkü Allah onun soyundan bu kadar peygamber ve insanların gelmesini murad etmiştir. Diğer bir açıdan yüce Allah yeryüzünde bir halifesinin olmasını istemiştir. Ama şu da var ki her insan halife (ardıl) olmaz. Ancak insan-ı kâmil olan kişi halife olabilir.³

Özellikle Bektaşî anlayışına göre “yerlere ve göklere sığmadım. Ancak mü’min kulumun gönlüne sığdım” cümlesi bir hadis-i kudsîdir. Hadisin bu manasından hareketle Allah’ın mü’min insanın gönlünde makam tuttuğu sonucuna varırlar.⁴

Diğer taraftan insan, en güzel olarak yani ahsen-i takvim üzere inşa edilmiştir. İnsan, dış görünüş itibarıyla yakışıklı ve mütenasip bir şekilde yaratılmıştır. Dış görünüşü bu derece mükemmel olan insan, iç yapısı bakımından da ilahî sıfatlarla bezenmiştir. Bektaşî anlayışına göre “Nefsini bilen Rabbini bildi” hadis-i şerifi insanın bu iç yapısına işaret etmektedir. Diğer taraftan insan yalnızca fiziksel güzelliğe sahip değildir. Onu asıl yüce kılan ondaki ruhsal olgunluktur. “Sonra onu düzenli bir şekle sokup, içine kendi ruhundan üfledi ve sizin için

¹ -Noyan Dede Baba, a.g.e., s. 92.

² -Noyan Dede Baba, a.g.e., s. 92.

³ -Noyan Dede Baba, a.g.e., s. 93.

⁴ -Noyan Dede Baba, a.g.e., s. 94.

işitmeyi, o görmeleri ve gönülleri yaptı. Siz çok az şükrediyorsunuz”¹ ayeti de bu hakikate işaret etmektedir.²

İnsanın, tüm bu özellikleri sebebiyle bir yaratıcıya bağlanma isteği, onun tarafından en güzel bir şekilde yaratılmanın neticesinde de insanın kendi yaratıcısına duyduğu aşk ve sevgi vardır. Başka bir ifadeyle Bektaşî-Alevî kültüründe insan sevgisinin kökeninde insan-ı kamil olma istek ve arzusu yatar. Bu kültüre göre olgun insanın (insan-ı kamil) amacı, tüm insanlığın mutluluğu ve yükselmesidir. Olgun insan için zevk, başkalarına merhem olmaktır. Bütün sermayesi aşktır. Kemal yani olgunluk, sevmesini bilmek, sevmek, yine sevmek ve hatta düşmanını bile sevmektir.³

Yukarıda ifade edilen anlayışa göre olgun insan (insan-ı kâmil), bir adımını isteklerine (nefs’e), bir adımını ruha basıp Kâbe-i Matluba ermiş olandır.

Olgun insan farzları yerine getirendir.⁴ Bununla ilgili olarak yine özellikle Alevî anlayışında yedi türlü kardeşlik vardır. Birincisi şeriat, ikincisi tarikat, üçüncüsü marifet kardeşliğidir. Allah bir, Resul hak, Hz. Ali ve on bir oğlunun imamlığı hak demekle mü’minler şeriat, tarikat ve marifet kardeşi olurlar. Dördüncüsü hakikat kardeşliğidir. Hakkı insanda, insanı hakta görmek, ehl-i Hak ve üstad-ı kâmile sevgi göstermekle hakikat kardeşi olunur...⁵

Bektaşî anlayışında tasavvufun amacı, konuşan kitaba (kitab-ı natık) yani olgun-dolgun insana ulaşmak ve ondan gerçeği öğrenmektir. Yine bu anlayışa göre “mü’min, mü’minin aynasıdır” hadisinde birinci mü’min kamil insandır. Ona bakıp kendisini gören ise mü’mindir. Mü’min, iç dünyasını arılaştırır, temizler ve pastan kurtarırsa o da ayna haline gelir.⁶

Olgun insan halkın cefasından yılmaz ve üzülmez. Halkın övgüsünü de eleştirisini de bir görür. Arı ve yüce insanın varoluşu, kainatın nizam ve intizamına sebeptir. Hangi milletten, hangi din ve mezhepten olursa olsun böylesi insanlar Bektaşî ve Alevîlerce makbul

---

¹ -Kur’an, 32; 9.

² -Noyan Dedebaba, a.g.e., s. 96.

³ -Noyan Dedebaba, a.g.e., s. 119.

⁴ -Buyruk, haz. Fuat Bozkurt, İstanbul 1982, s. 37.

⁵ -Buyruk, Bozkurt, s. 70.

⁶ -Noyan Dedebaba, a.g.e., s. 122.

olan insanlardır.

Kâmil insan, hakikat-ı Muhammediyye’ye mahzar olmuş olan insandır. Bütün insanlığın simgesidir. Kainatın ve insanlığın ruhudur. İnsan-ı kâmilî sevmek, büyük yaratıcıyı sevmek demektir.

Ayrıca hakikat, dil ile ikrar, kalb ile tasdik edip, inanıp iman getirmektir. Önce özünü, sonra toplumu sevmektir. Kendini bir Pire teslim edip onun buyurduklarına inanmaktır.¹

Özellikle Alevîlerce(Kızılbaşlarca) makbul bir kaynak olarak kabul gören “Buyruk”ta ifade edildiği şekliyle ‘sofunun sofuya saygısı da oruçtur’.²

“Bektaşîlik, aşkı tamamen doğaya uygun bir anlayışla ele almış, insancıl (beşerî) duyguları tanrısal (ilâhî) bir şekle getirmiştir”.³

Muhyiddin-i Arabî’nin “İsm-i A’zam, nasıl bütün isimleri bir araya toplar ise, insan-ı kâmil de bütün alemleri bir araya toplar” şeklindeki görüşü, Bektaşîler ve Alevîlerce de paylaşılmaktadır.

Bektaşîlikteki insan sevgisinin başka bir nedeni de Allah’ın insanı kendi sureti üzere yaratmış olmasıdır. “Allah, Âdem’i kendi suretinde-şeklinde biçiminde yarattı” hadisini buna delil olarak getirirler.⁴ Buna

¹ -Buyruk, Bozkurt, s. 12.

² -Buyruk, Bozkurt, s. 33.

³ -Noyan Dede Baba, a.g.e., s. 126.

⁴ -Bektaşî ve Alevîlerin bu hadis-i şerifi zahiri manasında kabul ettikleri görülmektedir. Oysa ki Cenab-ı Hak yaratıklarından hiçbir şeye hiçbir şekilde benzemez. Onun muhalefetü’l-lilhavadis sıfatı bunu gerektirmektedir. Kur’an’ı Kerim’deki : “Leyse kemislihi şey’ün ve huvessemîü’l-basir” (Onun benzeri gibi hiçbir şey yoktur. O, öyle gören öyle işitendir. Kur’an: 42/11)ayeti kerimesi de aslında buna işaret etmektedir. Buna göre “Allah insanı Rahman suretinde yarattı” şeklindeki hadisi, eğer gerçekten senedi sahih bir hadis olsa bile bunu zahiri manasına uygun olarak, insanın gerçekten Allah’ın suretiyle bir şekilde ilişkisi olduğunu sanmak ve bunu bu şekilde anlamak ve yorumlamak yukarıdaki ayet-i kerimenin manasına tamamen aykırı düşmektedir. Çünkü yüce Allah her türlü suretten, şekilden, mekandan, zamandan münezzehtir. Bunlarla kayıtlı olması düşünülemez. Ayrıca bu tür bir düşünce, Kur’an’ın bir bütün olarak çerçevesini çizdiği tevhid anlayışına da uygun bir anlayış biçimi değildir. Diğer taraftan Bektaşîler ve Alevîlerin bir çok konuda açık olan zahiri hükümleri te’vil ettikleri ve batini bir şekilde yorumladıkları halde bu hadisi olduğu gibi kabul edip te’vil etmemeleri de oldukça dikkat çekicidir.

Bektaşîlik ve Alevîlikte yukarıdaki konudan başka sorunlu bir alan daha vardır. O da Vahdetü’l-Vücut felsefesinin anlaşılma biçimidir. Bektaşîlerden bazılarının anlayışına göre “ezel ve ebed tabiri, ancak mübtedilere tefhim için kullanılmış birer

göre bir nesnenin bir başka nesneye benzemesi, müşabeheti ve onun yerini tutabilmesi, yani mümaseleti sevgi sebeplerindedir. Zira biri ötekine uyar, uygun düşer.¹

Bektaşî ve Alevîlikteki insan sevgisini, söyleyeceğimiz şu cümleyle özetlemek mümkündür. “Ey dost! Âdem’e gel, Âdem’i bil, Âdem isen Âdem ol”.²

Bektaşî ve Alevîlerde peygamber sevgisinin ayrı bir yeri vardır. Bu anlayışta “Ben, Adem su ile toprak arasında iken, yani ruh ile ceset arasında bulunuyorken peygamber idim” hadisi kabul gören bir hadistir. Ayrıca yüce Allah, Hz. Muhammed ve Hz. Ali’yi aynı nurdan yaratmıştır. Bütün kainatı da bu ikisinin nurundan yaratmıştır. Nur-u Muhammedî bütün taayyünatı (yaratışları) dolaşıp, bütün tavırlardan seyredip Adem’de son buldu. Maksat da onun Adem’de meydana çıkması idi.

---

kuru isimden ibaret olup, haddi zatında ezelde var olan her şey, yine vardır. Elyevm kemâkan, elan hüve hüvedir”. Bu tür bir algılama biçimi, dikkat edilmediği, sınırları kesin olarak çizilmediği ve izah edilmediği takdirde insanı panteist bir düşünce tarzına götürme potansiyeline sahiptir.

Yine bazı Bektaşîlere göre insan-ı kâminden maksat doğrudan doğruya Hz. Hüseyin’dir. Böylesi bir düşünceye sahip olanlar, ayrıca hayallerinde mevhum bir insan-ı kâmil taşımazlar. Ayan beyan olmayan hiçbir şeye inanmazlar. Onlarca ezal-ebed sırrı hep Hüseyin’le başlar. Hüseyin’le devam eder. Hüseyin’le nihayet bulur. Onların kalbinde kökleşmiş olan inanca göre her yerde, her mekanda, her zaman var olan Mevla ve kainatın oluşmasında etkin olan tek hakikat Hüseyin’in sırrından onun müşahhas timsalinde meydana çıkmıştır.

Bu tarz düşünceler de oldukça izaha muhtaçtır. Yine iyi bir şekilde anlatılmadığı ve kesin sınırları çizilmediği takdirde böyle bir düşünce, sahibini yine Kur’an’ın çerçevesini çizdiği tevhit anlayışının dışına çıkarma potansiyeline sahiptir. Bu tür düşüncelerin olduğu gibi kabul edilmesi insanı, hulul(enkarnasyon) anlayışına kadar götürebilir. Bu anlayışa göre mutlak varlık olan yüce Allah, bazılarınca insanı kâmil olarak kabul edilen bazı şahısların içine girerek, onlara yansiyarak beşer tarzında tezahür edebilir. Böylesi insanlar Allah’la müttehid yani birleşmiş olduklarından söyledikleri sözler, Allah’ın sözüymüş gibi kabul edilir. Emir ve nehiyleri Allah’ın emir ve nehiyleri olarak telakki edilir. Tabii bunun doğal bir neticesi olarak, insan-ı kâmil olarak kabul edilen o insan, Allah’ın yeryüzündeki temsilcisi olarak algılanır ve kabul edilir. Dolayısıyla o şahıs dinî emir ve nehiyleri değiştirme yetkisine de sahiptir.

Görüldüğü gibi bu tarz düşünceler, sınırları kesin bir şekilde çizilmezse sahibini panteizm ve hulul düşüncelerine kadar götürebilme potansiyeline sahiptir.

¹ -Noyan Dede Baba, a.g.e., s. 100.

² -Noyan Dede Baba, a.g.e., s. 96.

Hz. Muhammed ve Hz. Ali böyle telakki edildiği yani biri son peygamber diğeri de ilk İmam (peygamberin varisi) olarak kabul edildiği için bu ikili bir çok şiirde beraber zikredilmiş ve beraber övülmüştür. Zaman zaman Hz. Ali'nin daha çok övülmesi ve ona daha başka sıfatların atfedilmesi başka bir konu olmakla beraber bu ikilinin övülmesi, birinin son peygamberliğinin, diğerrinin de İmamlığının vurgulanması bir çok Bektaşî-Alevî şiirinin omurgasını teşkil eder.

Alevîlerin (Kızılbaşların) dinî ve dünyevî liderlerinden biri olan ve kendileri tarafından dört büyük Alevî şairlerinden biri olarak kabul edilen Şah İsmail'in şiirlerinden konuyla ilgili bir tanesini okuyarak konuşmamı bitirmek istiyorum.

Şol mübarek zâtına işim senadır ya nebi

Asiliğ bimarına adın şifadır ya nebi

Ayağının toprağının kadrin ne bilsin ber kişi

Kün fekan ol toprağa kemter bahadır ya nebi

Ol makamın kim felek yetmez sıfuf-ı na'line

Ayağının altında ol bir hâk-ı pâdır ya nebi

Kaldı sidri'l-münteba geçtin felekten ta zemin

Kim yeter bu kadre haktan müntebadır ya nebi

Ey güneş yüzlü seni her kimse ki hak bilmedi

Ta'nla mahşerde anın yüzü karadır ya nebi

Çün senin boşluğuna yarattı Sani' alemi

Ayağın toprağına alem fedadır ya nebi

*Hem senin ta’rifin etti hem Ali’nin ol Çalap
Nişe kim sen Mustafa ol Mürteza’dır ya nebi*

*Mu’cizatın katına Musa’dır misal-ı murçe
Gerçi Firavn’a asası ejderbadır ya nebi*

*Bu Hatayî hasteye kılğil şefaât ruç-ı başr
Çünkü aslından seninlen aşınadır ya nebi¹*

Beni sabırla dinlediğiniz için hepimize teşekkür eder saygılar sunarım.

---

¹ Tourkhan Gandjei, Il Canzoniere Dı Şah İsmail Hataî, Istituto Universitario Orientale, Napoli 1959, s. 3-4, şiir no: 3,